

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СЛОВНИК ФІЛОСОФІЙ

Анатолій Теклюк

ДОРОГА ПРАВДИ ДО БЛАГА ТА ДОБРА.

Кассен, Б., & Сігов, К. (Ред.) (2024). *Європейський словник філософій: український контекст. Лексикон неперекладностей. Розділ I. Правда і добро* (Т. V, сс. 17-77). Київ: Дух і Літера.

Проблема порозуміння є однією з ключових як для окремого людського індивіда, так і для людини як родової істоти. Складнощі в осягненні тих чи інших сенсів, утілених у матеріальну форму мови, постають як у повсякденному спілкуванні людей, так і в спілкуванні різних епох, різних народів. І постають вони через тексти, опановувані людиною. Труднощі в опануванні таких текстів наявні й у ситуаціях, коли ці тексти написані, здавалося б, однією мовою (але насправді мова живе й розвивається, виникають/зникають певні сенси/відтінки тих чи інших лексем тощо). Але ще виразніше їх наявність окреслюється при перекладі з іншої мови. Задум «Європейського словника філософій» (далі – ЄСФ) покликаний підвищити рівень порозуміння, створити своєрідний спільний знаменник для представників різних мов і культур, забезпечити вищий рівень позитивної комунікації, принаймні в європейському середовищі.

За своїм задумом ЄСФ є вельми «горизонтальним» проєктом, оскільки сам його принцип передбачає постійні адаптації, уточнення, доповнення при переході до кожного нового мовного середовища. Після того, як французьке видання словника неперекладностей (2004) утілилося в перший іншомовний переклад (українською, 2009), це стало цілком очевидно. В його основі лежить відкритість до різноманітного, до того, що завжди корегує всяку універсальність. Якщо українці свого часу дали нове дихання проєктові ЄСФ, узявшись за його переклад (контрінтуїтивна на перший погляд мета, що виявилася неймовірно плідною і практичною!), то V том, який лише на початку червня 2024 вийшов друком, започатковує черговий етап розвитку: це перший повний том, що складається винятково з «локальних» матеріалів. Звісно, уже перший том ЄСФ, перекладений українською (2009), містив дві оригінальні статті про українські терміни й велику кількість Вставок до статей, перекладених з французької. Ця тенденція до «локалізації» властива тією чи іншою мірою всім нефранцузьким версіям ЄСФ. Але цілковито новий том, що містить тільки «локальні» статті, є принципово новим явищем. Тому на цю книгу й поклали особливі очікування, а враховуючи, що з 2016-го (рік публікації останнього, IV тому) минуло вісім років, слід віддати належне довготерпінню публіки.

© А. Теклюк, 2024

П'ятий том ЄСФ розпочинається з розділу¹, присвяченого не просто важливим філософським поняттям, а тим (правда і добро), які надзвичайно потужно визначають практику життя як суспільства загалом, так і окремого індивіда (навіть якщо цей індивід наполегливо доводитиме, що йому до цих понять нема діла й узагалі все це зайве мудрування). Людвіг Вітгенштайн, який здійснив лінгвістичний поворот у західній філософії ХХ ст., вважав, що «Мета філософії – логічне пояснення думок. ... Підсумок філософії – не “філософські судження”, а пояснення суджень. Філософія повинна пояснювати й чітко розмежовувати думки, що звичайно бувають доволі темні й невізрозумінні» [Вітгенштайн 1995: 41]. Автори розділу «Правда і добро», здійснюючи історико-філософський аналіз функціонування відповідних понять у різні епохи української культури, переконливо демонструють, як мисленнєво-теоретичні конструкти безпосередньо стосуються практики людського життя. Зокрема це стосується й теперішнього часу, «інформаційний аспект агресії Росії у сьогоденній війні полягає у створенні новомови, яка утверджує неправду – систему мовленнєвих фальсифікацій, що спотворює смисли та нівелює відмінність між правдою і кривдою та добром і злом [Кассен, Сігов 2024: 15]². А це зайвий раз підкреслює важливість праці філософів, філологів, перекладачів й інших представників нематеріально-виробничого сегменту суспільства для успішного функціонування та й узагалі існування цього суспільства.

«Світ як поле боротьби Правди з Кривдою є лейтмотивом інтелектуальної історії України від Сковороди до Драгоманова і Потебні» (с. 16). Напевно, про такий стан можна говорити й до часів Сковороди, та й усе ХХ ст. для українців було подібним. Надзвичайно важливим для розуміння українського змісту слова правда є те, що воно, «на протигагу однозначному характерові еквівалентів, за допомогою яких його перекладають (verité, truth, Wahrheit), означає не тільки істину, а й справедливість. Друге значення проявляється насамперед при розгляді слів, однокореневих із лексемою правда – право, справедливість, правосуддя» (с. 15). Отже, правда неможлива без справедливості, без справедливого правосуддя, людина на це сподівається, це має бути, інакше немає правди. Хоча українська інтелектуальна історія як в народній

¹ Розділ I містить дві статті, до складу яких входять також три великі Вставки:

Костянтин Сігов, Правда (сс. 15-55)

[§ I. Світ як поле боротьби правди з кривдою; § II. Правда і правосуддя. «Чи буде суд?»; § III. Слов'янська «правда»: етимологія та семантика; § IV. Поліфонія правд і тити інтерпретації «правди»; § V. Опозиція «tabula rasa» / «thesaurus»; § VI. Проекти подолання розриву між теорією та практикою за допомогою «правди»; § VII. «Правда»: слово, яке має силу закону і переважає закон; § VIII. «Не-правда»: неписаний закон злочинної держави; § IX. Палімпсест: «філо-діцея», «філо-ксенія» та боротьба добра і зла; § X. Парадокс правди; § XI. Парадигма «Правди-між-людьми» та її перспективи]

Вставка 1. **Лариса Довга, «Правда і «справедливість» у творах українських авторів XVI–XVIII століть** (с. 23-33)

Вставка 2. **Олег Хома, «Vérité», «правда» й «істина» в українському перекладі Декартових «Пасій душі»** (сс. 37-41)

Лариса Довга (§§ I, III, IV), **Олександр Киричок** (§ II), **Добро / благо** (с. 55-77)

[§ I. Сучасний повсякденний ужиток слів «добро» і «благо»; § II. «Зло» у творах українських авторів XVII–XVIII століть; § III. «Добро» і «благо» в староукраїнській мові; § IV. «Добро» і «благо» в сучасній літературній і філософській мові]

Вставка 1. **Лариса Довга, Андрій Васильченко, «Зло» у творах українських авторів XVII–XVIII століть** (сс. 70-75)

² Далі посилання на це джерело подаються в спрощеній формі: номер сторінки в круглих дужках без прізвищ редакторів і року видання.

творчості, так і в творчості окремих інтелектуалів свідчить, що правда часто була гнана: «“Нема в світі правди” – від Сковороди до Лесі Українки ця теза була гаслом етичного протесту проти навали кривди. Натомість сучасні ідеологи та політтехнологи перетворюють ту саму фразу на суху констатацію стану речей, позбавлену будь-якої етичної оцінки. І нам починає здаватися, що немає взагалі ніякої правди як такої і досить із цього робити проблему. У такий спосіб відбувається вирішальний семантичний зсув колишнього топосу “вигнання правди”» (с. 16).

У розділі I «Правда і добро» подано ґрунтовний аналіз етимології слова правда, розглянуто історію його вжитку, контексти застосування, починаючи від «Правди Ярослава» (XI ст.) і навіть давніших пам’яток (праслов’янські та індоєвропейські корені слова «правда»). Підкреслено, що «у старослов’янській, болгарській, українській і російській мовах перше значення слова правда – “справедливість”, друге – “істина”» (с. 21-22). Саме ця особливість «правди» і зробила її ключовим поняттям місцевого права. Додам, що в цьому контексті було би доречно проаналізувати поширення Магдебурзького права на українських теренах і відповідного вживання слова «правда».

Загалом кажучи, принципом побудови статті «Правда» мені видається мозаїчне компонування тем, які автор вважає найістотнішими. Це цілком прийнятно як на першу спробу, неминуче пов’язану з виявленням дотичної емпірії. Будемо сподіватися, що подальше дослідження цієї теми втілиться в системно організовані виклади. Також складатиметься враження, що в статті поряд із українським лексично-концептуальним матеріалом використано чимало російського. Стаття «Правда» первісно була опублікована ще французькою в оригінальному виданні 2004-го і стосувалася відповідного російського слова. Маємо тут певну трансформаційну історію, яка свідчить не лише про розвиток проєкту ЄСФ, але й, на мою думку, про розвиток усієї української гуманітарної культури. Це зайвий раз вказує на той вектор, якого протягом останніх двох десятиліть дотримуються провідні гуманітарні дослідження в Україні.

Надзвичайно слушним, на мій погляд, є розлога Вставка 1 Лариси Довгої «“Правда” і “справедливість” у творах українських авторів XVI–XVIII століть» до статті «Правда». Ця Вставка підтверджує міркування авторів розділу належним філологічним матеріалом. На мій погляд, мало б сенс долучити до розгляду слова правда й напрацювання Івана Франка, передусім «Пісню про правду і неправду» [Франко 1986: 280-354]. У цій праці здійснено аналіз восьми варіацій згаданої пісні, записаних у різних регіонах України. Франко зазначає, що зміст цього твору можна розділити на такі логічні частини:

1. Вступ, загальна характеристика світу.
2. Поклик до правди, чи вона вмерла.
3. Контраст у теперішнім світі між пониженим становищем правди і пануванням неправди.
4. Порівняння правди з рідною матір’ю.
5. Бажання шукати правди.
6. Ознака наближення кінця світу, що пізнається по зрадливості навіть рідних братів.
7. Загальна характеристика неправди в суді.
8. Обіцянка ласки Божої тому, хто шанує правду.
9. Заповідь перемоги правди перед Страшним судом [ibid.: 281].

Наведена структура, навіть без звертання безпосередньо до змісту пісні, добре демонструє ключові аспекти в розумінні правди українським суспільством XVIII–XIX ст.

Поглиблене розуміння різноманітних сенсів правди висвітлене автором статті через розгляд різних типів інтерпретації правди:

1. Правда як виправдання різноманітних форм життя та мислення у просторі культурних смислів через кристалізацію належного ставлення до цілого (thesaurus).

2. Правда як революційне заперечення інститутів правління та культури «старого режиму» (tabula rasa).

3. Правда як солідарність вигнаних осіб, дискримінованих за етнічними, соціальними, політичними ознаками; відновлення втрачених смислів і стертих цінностей (palimpsestum) (с. 35).

Отже, належне розуміння правди, вміння її відшукувати, сприймати чужі (інші) інтерпретації правди є важливою (можливо, необхідною) умовою успішного розвитку суспільства та окремого індивіда. «Філософія правди має вирішальне значення для відновлення України та народження нової Європи» (с. 52).

Зважаючи на те, що правда передбачає справедливість, належне правосуддя, виглядає цілком переконливим висновок К. Сігова про те, що саме «правда відкриває людині шлях до надблаг (hypergoods за Тейлором), що перевершують скінченне існування людини та суспільних інституцій. Правда відкриває вертикальний вимір морального орієнтування, і тому вона сама є моральним орієнтиром і засадничим благом. Без світла правди ми ніби перебуваємо у сутінках, у невіданні, не знаємо, куди рухатись і як діяти» (с. 48). Правда постає дорогою, яка веде людину до добра і блага.

У другій статті розділу «Правда і добро» мова йде саме про поняття добра та блага, які багато хто ототожнює, не вбачаючи між ними суттєвої різниці. Лариса Довга у статті «Добро / благо», стверджує, що в сучасній українській мові «на рівні повсякденного спілкування лексеми добро і благо вживаються як синоніми, за кожною з них не закріплено окремої сфери вживання» (с. 55). Натомість дослідження українських пам'яток XI–XVI ст., написаних старослов'янською мовою, демонструє, що «слово благо віддавна більше вживалося у книжній мові й мало сакральний відтінок» (ibid.). Також зазначено, що початки формування українського філософсько-богословського мовлення можна віднести до XVII ст. Це добре видно на прикладі тогочасних перекладів (текстів Святого письма та іншої християнської літератури). Значну увагу приділено використанню лексем добро і благо в текстах Григорія Сковороди. Зазначено, наприклад, наприклад, про складнощі перекладу деяких його творів англійською мовою саме в контексті розрізнення смислових відтінків згаданих лексем.

На мій погляд, варто було б у § IV «Добро і благо в сучасній літературній і філософській мові» (с. 66-70) звернутися до аналізу перекладу Біблії, який здійснили Пантелеймон Куліш, Іван Пулюй та Іван Нечуй-Левицький, а також до нещодавнього перекладу Рафаїла Турконяка, прослідкувати зміни, які сталися за століття у слововжитку понять добро і благо. Але зрозуміло, що це потребує окремого великого дослідження й було б добре зробити загалом порівняння ключових богословсько-філософських понять в наявних українських перекладах Біблії. Складається враження, що статті цього тому ЄСФ, які багато в чому започатковують дослідницьку традицію, а не спираються на неї, не включають у поле розгляду чимало джерел. Утім, я не став би висувати подібні претензії з огляду на масиви літератури, що були залучені авторами. На мій погляд, дослідження вжитку українських термінів мають ін-

тенсивно продовжуватись поза межами ЄСФ, а їх результати повинні стати предметом постійної зацікавленості провідних філософських журналів.

Особливо цікавим у статті «Добро / благо» є аналіз сучасного вжитку цих слів, зокрема і філософського. Навівши великі уривки зі статей «Добро» і «Благо» з «Філософського енциклопедичного словника» [Шинкарук 2002], Лариса Довга звернула увагу, що автори абсолютно не розмірковують над питанням про засади розрізнення «добра» і «зла» при відтворенні термінів, що належать іншомовним традиціям (с. 67). Чому, наприклад, у зв'язку з Платоном слід вживати «благо», а у зв'язку зі Спінозою – «добро»? На мій погляд, ця нерелекційна позиція зумовлена пострадянським покладанням на російські переклади світової класики й на початковий характер вітчизняної традиції філософського перекладу, коли чимало проблем просто ще не були усвідомлені як проблеми.

Цей інтуїтивний ужиток «блага» і «добра» то як синонімів, то не як синонімів, на думку Л. Довгої, продовжується й нині: у «сучасному українському філософському мовленні обидві лексеми *благо* та *добро* трактуються як такі, що стосуються уявлень про цінності та позначають щось позитивне, бажане, те, що може слугувати об'єктом цілепокладання. Відтак виходить, що сутнісна різниця між цими поняттями криється не в семантичних полях відповідних лексем (вони практично збігаються), а в наборі цінностей, які охоплюються кожною з них: благо може описувати всі без винятку позитивні цінності, а добро стосується тільки сфери моралі» (ibid.). У повсякденній мові слово добро, на відміну від філософського вжитку, може позначати й аспекти дійсності, що не мають прямого стосунку до моралі. Наприклад, вираз «нажити добра» перегукується з благами (матеріальними), а отже можна закидати філософам, що вони десь відірвалися від актуального стану слововжитку лексем добро й благо.

Матеріали Розділу I є вельми різноплановими, змістовними, вражають колом джерел, залучених для аналізу, і ґрунтовними проблематизаціями того, що тривалий час сприймалося у філософському середовищі як очевидність (наприклад, критерії розрізнення ужитків «блага» і «добра», ускладнення з перекладом українською європейських аналогів «правди» і зі зворотним перекладом пари «правда / істина» європейськими мовами тощо). Однак найважливішим його досягненням є сама його поява, як і всього V тому ЄСФ. Адже на наших очах відбувається становлення нового повноцінного дослідницького напрямку світової гуманітаристики (не лише філософії, адже матеріали Розділу вказують на очевидну міждисциплінарність), в якому українські інтелектуали відіграють роль лідерів. Але якщо зважити на потенційні позитивні наслідки для вітчизняних досліджень, то, здається, ці наслідки навіть переважатимуть ефект міжнародного лідерства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Вітгенштайн, Л. (1995). *Tractatus Logico-Philosophicus; Філософські дослідження*. (Є. Попович, Пер.). Київ: Основи.
- Кассен, Б., & Сігов, К. (Ред.). (2024). *Європейський словник філософії: український контекст. Лексикон неперекладностей. Розділ I. Правда і добро* (Т. V, сс. 17-77). Київ: Дух і Літера.
- Франко, І. (1986). *Зібрання творів у 50-ти томах* (Т. 43). Київ: Наукова думка.
- Шинкарук, В. І. (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис.

Одержано 19.06.2024

REFERENCES

- Cassin, B., & Sigov, K. (Eds.). (2024). *European dictionary of philosophies: Ukrainian context. Lexicon of untranslatables. Chapter I. Pravda and dobro* (Vol. V, pp. 17-77). [In Ukrainian]. Kyiv: Duh i Litera.
- Franko, I. (1986). *Collection of works in 50 volumes* (Vol. 43). [In Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka.
- Shynkaruk, V. I. (Ed.). (2002). *Philosophical encyclopedic dictionary*. [In Ukrainian]. Kyiv: Abris.
- Wittgenstein, L. (1995). *Tractatus Logico-Philosophicus; Philosophical studies*. (E. Popovych, Trans.). [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy.

Received 19.06.2024

Anatolii Tekliuk

The Path of Pravda to Dobro and Blago. Cassin, B., & Sigov, K. (Eds.). (2024). *European dictionary of philosophies: Ukrainian context. Lexicon of untranslatables. Chapter I. Pravda and Dobro* (Vol. V, pp. 17-77). Kyiv: Duh i Litera.

Review of Chapter I “Pravda and Dobro” from Volume V of *European Dictionary of Philosophy* (Kyiv: Duh i Litera, 2024).

Анатолій Теклюк

Дорога правди до блага та добра. Кассен, Б., & Сігов, К. (Ред.). (2024). *Європейський словник філософій: український контекст. Лексикон неперекладностей. Розділ I. Правда і добро* (Т. V, сс. 17-77). Київ: Дух і Літера.

Огляд розділу I «Правда і добро» з V тому *Європейського словника філософій* (Київ: Дух і Літера, 2024).

Anatolii Tekliuk, PhD in Philosophy, Associate Professor at Vinnytsia National Technical University.

Анатолій Теклюк, к. філос. наук, доцент Вінницького національного технічного університету.

e-mail: gcvr216@gmail.com
